

УДК 347.764(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.42>

ПОНЯТТЯ ТА УМОВИ НАСТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Файєр О.А.,

кандидат юридичних наук
доцент кафедри міжнародних відносин,
міжнародної інформації та безпеки
Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0003-3193-3826

Файєр О.А. Поняття та умови настання професійної відповідальності медичних працівників.

Актуальність дослідження зумовлена багатьма суспільно-правовими чинниками. У сучасних умовах розвитку та функціонування різних систем захисту медичних працівників та їх пацієнтів поняття та підстави настання професійної відповідальності медичного працівника зазнають суттєвих змін. Дослідження умов здійснення професійної діяльності медичними працівниками та їх професійної відповідальності визначається як науковими, так і практичними міркуваннями, оскільки суспільство потребує впорядкованості й передбачуваності відносин у сферах життєдіяльності, що безпосередньо стосуються життя та здоров'я пацієнта з одного боку, та ділової репутації медичного працівника з іншого боку. З появою й розширенням видів професійної діяльності як невід'ємних атрибутів соціальних, економічних та правових відносин виникла низка питань щодо а) вдосконалення правового регулювання професійної діяльності медичних працівників, б) визначення мети професійної відповідальності медичного працівника, в) визначення умов настання професійної відповідальності медичних працівників.

Джерельною базою дослідження є насамперед чинне законодавство України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, дослідження й порівняння яких вимагає системного підходу і різних методів дослідження, таких як: діалектичний, логіко-юридичний, системно-структурний, метод прогнозування і порівняльного правознавства, а також матеріали судової практики.

У статті, по-перше, зроблено висновок про те, що професійна відповідальність медичного працівника – це застосування до фізичної особи-підприємця (приватнопрактикуючого лікаря) або юридичної особи (закладу охорони здоров'я), яка надає послуги з медичного обслуговування населення, відповідно до ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практи-

ки, у випадку завдання нею шкоди пацієнтам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушених прав та інтересів пацієнта. По-друге, встановлено, що професійна відповідальність медичного працівника має наставати за наявності таких умов: протиправність медичного працівника, шкода, завдана пацієнту, причинний зв'язок, та незалежно від вини медичного працівника.

Ключові слова: професійна відповідальність, медичний працівник, шкода, протиправність.

Faiier O.A. The concept and grounds of medical professional liability.

The relevance of the study is due to many social and legal factors. In modern conditions of the development and functioning of various systems for the protection of medical professionals and their patients, the concepts and grounds of medical professional liability are undergoing significant changes. The research of the conditions for the implementation of professional activities by medical professionals and their professional liability is determined by both scientific and practical considerations, since society needs orderliness and predictability of relations in areas of life directly related to the life and health of the patient on the one hand, and the business reputation of the medical professional on the other hand. With the emergence and expansion of professional activities types as integral attributes of social, economic and legal relations, a number of questions have arisen regarding a) improving the legal regulation of the professional activities of medical professionals; b) determining the goals of the medical professional liability; c) determining the medical professional liability grounds.

The source base for the research is the valid legislation of Ukraine, laws and by-laws, research and comparison of which requires a systematic

approach and various research methods, such as: dialectical, logical-legal, system-structural, forecasting and comparative law methods, as well as materials judicial practice.

The article, first of all, concludes that the medical professional liability is applied to an individual entrepreneur (private practitioner) or a legal entity (health care institution) that provides medical services to the population, in accordance with a business license activities in medical practice, in case of causing harm to patients due to non-performance or improper performance of their professional duties, measures of government coercion in the form of sanctions (additional encumbrances) aimed at restoring the violated rights and interests of the patient. Secondly, it has been set that the medical professional liability shall arise only under the following grounds: wrongfulness of the medical professional, damage caused to the patient, causation and regardless of the medical professional guilt.

Key words: professional liability, medical professional, harm, wrongfulness.

Постановка проблеми. Потреба аналізу таких категорій як «професійна відповідальність» в межах здійснення медичними працівниками своєї професійної діяльності визначається різноманітними міркуваннями, оскільки суспільство потребує впорядкованості та передбачуваності відносин у сфері життєдіяльності, пов'язаної з її здоров'ям та життям. Осмислення поняття та умов настання професійної відповідальності медичного працівника є складною та важливою проблематикою.

Стан опрацювання цієї проблематики свідчить про те, що проблеми професійної відповідальності медичного працівника потребують всебічного дослідження, оскільки, зазвичай розглядається стан законодавства, досліджуються питання цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг, окремо розглядається професійна діяльність медичного працівника, але соціальним та особливо, правовим процесам, що взяті через поєднання професійної діяльності і відповідальності медичного працівника та/або закладу охорони здоров'я, та умов її настання, приділено недостатньо уваги.

Метою статті є формування комплексного підходу до розуміння професійної відповідальності медичного працівника та умов її настання.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність як така характеризується масовістю, оскільки сотні тисяч людей її здійснюють, хоча в той же час, масовість професійної діяльності ставить складні задачі відбору людей, дійсно мотивованих та здатних виконувати важкі та важливі обов'язки для держави і суспільства; підвищеною відповідальністю осіб, які здійснюють

професійну діяльність, яка є зовнішньою – перед ким-то – будь то міжнародна спільнота, держава або органи, які реалізують владні повноваження, суспільство, група людей або одна конкретна особа, та внутрішньою – перед самим собою [1]. Успіхи медичної науки призводять, з одного боку, до великих очікувань, які населення покладає на лікарів, з іншого боку до значного ускладнення медичних технологій. Збільшується кількість випадків складно передбачуваних алергічних реакцій, та симптоми захворювань досить часто не мають явно вираженого характеру, а застосування інструментальних методів діагностики є потенційною загрозою для здоров'я пацієнта. Більш того, поширилась обізнаність пацієнтів про свої права, у зв'язку з чим збільшились їх вимоги до дотримання лікарями положень медичної та загальнолюдської етики. Нові методи та засоби в медицині отримали вже досить широкого розповсюдження як у світі, так і в нашій країні, але в той же час залишаються недостатньо кваліфіковані лікарі, косметологи, інші медичні працівники, які застосовуючи різноманітні методи та засоби лікування і профілактики, завдають шкоди пацієнтам.

Чинне законодавство (Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 р. [2], Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 285 від 02.03.2016 року [3], інші) не містить визначення поняття медична послуга, натомість розкриває та оперує такими поняттями як медична допомога, медичне обслуговування, господарська діяльність з медичної практики (вид господарської діяльності у сфері охорони здоров'я, який провадиться закладами охорони здоров'я та фізичними особами-підприємцями з метою надання медичної допомоги та медичного обслуговування на підставі ліцензії). В той же час Цивільний кодекс України оперує саме поняттям договір про надання послуг (ст. 901 ЦК України), де за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором [4].

В науковій літературі існують різні концепції визначення поняття «медична послуга». С. В. Антонов в своїй науковій роботі визначає медичну послугу як застосування спеціальних медичних заходів стосовно здоров'я, результатом яких є поліпшення загального стану чи функціонування окремих органів або систем організму людини, а також (або) досягнення явних естетичних змін зовнішності. Медична послуга не має речового результату, споживається під час її надання, а

її корисний ефект не може бути гарантований послугодавцем [5]. О. І. Смотров пропонує такі риси медичної послуги, як: діяльність (дії) медичного характеру послугодавця завжди спрямовані на особливе благо фізичної особи – здоров'я; медична послуга як очікуваний корисний результат діяльності послугодавця не може бути цілком гарантована з боку останнього; медична послуга не підлягає цілком стандартизації, тому що характер самих дій суб'єкта надання медичної послуги може істотно відрізнятись в залежності від різних факторів, які не можна цілком передбачити; до медичної послуги з боку держави висуваються підвищені вимоги шляхом пред'явлення певних вимог до суб'єкта їх надання [6].

Всі автори розглядають медичну послугу як особливу соціальну цінність, оскільки дії з її надання, і результат є не тільки засобом задоволення інтересів людини, але і пов'язані з її життям та здоров'ям. Особливості медичної діяльності, можливість її шкідливого результату для життя і здоров'я пацієнта породжують необхідність розробки особливих вимог до виконавців цієї послуги (освіта, знання, майстерність, кваліфікація) та технології її здійснення.

Медична діяльність на відміну від інших видів професійної діяльності орієнтована на особливе благо – здоров'я людини. Відновлення здоров'я здійснюється різними засобами впливу на організм, в тому числі інвазійними та неінвазійними. Сутність послуги при здійсненні медичної діяльності полягає у відповідності лікувально-діагностичного процесу об'єктивним потребам стану здоров'я пацієнта, а також вимогам лікарняного мистецтва та професійної майстерності лікаря. Як визначено в Міжнародному кодексі медичної етики, прийнятому 3-ю генеральною асамблеєю ВМА в жовтні 1949 року (із змінами та доповненнями), лікар повинен завжди стверджувати найвищі стандарти професійної діяльності, не повинен дозволяти фінансовим інтересам впливати на вільне та незалежне виконання професійних рішень в інтересах пацієнта. Лікар повинен, не дивлячись на вид медичної практики, самовіддано надавати компетентну медичну допомогу з повною технічною та моральною незалежністю, із співчуттям та повагою до людської гідності [7].

Забезпечення якості медичної допомоги є пріоритетною метою діяльності систем охорони здоров'я розвинутих країн. Суспільство потребує збільшення ефективності медичних втручань, більше уваги звертається на кінцеві результати застосування лікувальних технологій. В. М. Богомаз правильно виділив серед параметрів якості медичної допомоги технологічне виконання, а саме: ступінь виконання медичними працівниками і установами технічних вимог якості (стандартів); результативність надання послуг; ступінь досягнення бажаного клінічного результату;

ефективність надання послуг; співвідношення результатів втручань до витрат на їх виконання; міжособові відносини; наявність довіри, пошани, конфіденційності, чуйності, уміння слухати; безпека; ступінь мінімізації ризиків травм, інфікування або інших побічних ефектів медичних втручань; доступність послуг; ступінь відсутності для медичних послуг географічних, економічних, соціальних, організаційних або мовних бар'єрів; безперервність послуг; надання послуг одним і тим же виконавцем протягом всього курсу лікування або своєчасний зв'язок між виконавцями; інфраструктура і комфорт; зовнішній вигляд установи, чистота, побутовий комфорт, і інші аспекти, важливі для споживача; вибір; при необхідності можливість вибору споживачем лікувальної установи, набору послуг в програмі страхування і методів лікування [8, с. 85, 87-88].

Професійна відповідальність є постійним фактором будь-якого виду професійної діяльності, тим паче медичної, яка априорі має в собі ризики професійних помилок.

Особа, яка здійснює професійну діяльність в сфері надання медичної допомоги та/або медичного обслуговування має бути фізичною особою-підприємцем або юридичною особою, яка відповідає таким вимогам, як наявність: а) державної реєстрації; б) ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики; в) спеціальної освіти, що підтверджується дипломом або іншим документом, виданим відповідним навчальним закладом (для фізичних осіб); г) бездоганної ділової репутації, що відповідає правилам професійної етики.

Професійна відповідальність медичного працівника – це застосування до фізичної (приватнопрактикуючого лікаря) або юридичної (закладу охорони здоров'я) особи, яка здійснює медичну діяльність, відповідно до ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, у випадку завдання нею шкоди пацієнтам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушених прав та інтересів пацієнта.

У разі завдання шкоди зобов'язання виникає з одного боку між пацієнтами, які отримують медичні послуги, а з іншої – медичними працівниками, які надають різні види лікувально-діагностичної, профілактичної та лікарської допомоги.

Професійна відповідальність медичного працівника має наставати за наявності таких умов: протиправність медичного працівника, шкода, завдана пацієнту, причинний зв'язок, та незалежно від вини медичного працівника.

Протиправність полягає в діях (бездіяльності) медичного працівника, пов'язаних із порушенням вимог чинного законодавства України щодо

здійснення медичної практики та умов договору про надання медичних послуг між закладом охорони здоров'я або приватнопрактикуючим лікарем та пацієнтом (за наявності договору). В літературі з питань відповідальності лікарів та інших медичних працівників, зазначається, що неналежне виконання обов'язку з надання медичних послуг є лікарською або медичною помилкою, вчинення якої зумовлює настання професійної відповідальності медичного працівника. Вчені надають різні визначення помилки медичного працівника та по-різному її кваліфікують. Наприклад, Р. А. Майданик та Б. А. Пермяков визначають медичну помилку як правомірні та обґрунтовані дії або бездіяльність, несприятливий наслідок яких пов'язаний з недосконалістю та обмеженістю методів і засобів сучасної медичної науки; це неналежне лікування, невідповідність фактичного лікування встановленому порядку, невиконання відповідних юридичних обов'язків [9, с. 310-311]. І надалі вони намагаються розрізнити припустимі та неприпустимі медичні помилки.

Ми вважаємо більш виправдану таку позицію із поставленого питання, що допущення лікарем професійної помилки це в абсолютній більшості випадків наслідок порушення вимог чинного законодавства та договору про надання медичних послуг, і професійною помилкою медичного працівника є дія або бездіяльність, яка полягає у відхиленні фактичних результатів медичної практики (обстеження, лікування, інше) від очікуваних, та тягне за собою негативні особисті та/або майнові наслідки для пацієнтів. Окрім того, ми приєднуємося до позиції О. С. Щукіна щодо звільнення медичного працівника від професійної відповідальності у разі наявності обґрунтованого медичного ризику, здебільшого з боку лікаря, під яким він розуміє професійні медичні дії медичного працівника, проведені з добровільної інформаційної згоди пацієнта, що не відповідають чинним в Україні професійним медичним стандартам і застосовуються у винятковому випадку для порятунку життя і здоров'я пацієнта [10].

Шкода, завдана пацієнту, у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням медичним працівником своїх професійних обов'язків є другою умовою настання професійної відповідальності медичного працівника. В цьому випадку під шкодою розуміють приниження або знищення суб'єктивного цивільного права чи блага. Залежно від результату зазіхання на здоров'я, шкода може бути майновою або моральною. При цьому, як справедливо зазначають Р. А. Майданик та Б. А. Пермяков, порушення, що стосуються здоров'я, як правило, зачіпають обидві сфери потерпілого й одночасно заподіюють як майнову, так і моральну шкоду. Проте при завданні

шкоди здоров'ю на першому місці стоїть моральна шкода, яка полягає у заподіянні потерпілому моральних і фізичних страждань, характерних фактично для кожного випадку ушкодження здоров'я. До майнової шкоди можна віднести втрачений заробіток та інші витрати на лікування, реабілітацію, придбання ліків, медичних матеріалів, протезів, спеціальних засобів пересування, оплату консультацій спеціалістів та деякі інші [9, с. 308-309].

Причинний зв'язок між протиправною поведінкою медичного працівника та негативними наслідками, що виникли в результаті такої поведінки, тобто завданою шкодою пацієнту.

Більш того, обов'язковість наявності зазначених умов професійної відповідальності медичного працівника також можна прослідити в матеріалах судової практики щодо настання професійної відповідальності закладу охорони здоров'я, практикуючий лікар якого, допустив професійну помилку при наданні медичної послуги пацієнту. До суду звернулись позивачі з проханням про стягнення з Державного закладу «Спеціалізована медико-санітарна частина № 12 у м. Харкові» завданої їм матеріальної та моральної шкоди у зв'язку із некваліфікованим наданням лікарем медичних послуг. З матеріалів справи було встановлено, що позивачі – особа № 1 та особа № 2 звернулись до суду та просили стягнути з відповідача – особи № 3 (Державний заклад «Спеціалізована медико-санітарна частина № 12 у м. Харкові») матеріальну шкоду та моральну шкоду на користь осіб №1 та №2, посилаючись на те, що в результаті некваліфікованих дій лікаря особи № 3 при проведенні ендоскопічного обстеження особі № 1 була заподіяна матеріальна та моральна шкода, так як після зондування їй стало зле і вона була доставлена у тяжкому стані до інституту невідкладної хірургії, де й була здійснена термінова операція. Задовольняючи позовні вимоги суд першої інстанції виходив з того, що пошкодження стравоходу при проведенні позивачці ендоскопії було наслідком неправильних дій лікаря при проведенні ендоскопічного обстеження. Головним для вирішення справи в суді було питання щодо наявності чи відсутності причинного зв'язку між здійсненням лікарем ендоскопічного обстеження та наслідками, що настали у пацієнтки. Суд дійшов до висновку, що причиною розриву стравоходу при проведенні ендоскопічного обстеження особи № 1 є неналежні та некваліфіковані дії лікаря особи № 3, що свідчить про наявність причинного зв'язку між некваліфікованими діями лікаря при проведенні ендоскопічного обстеження та завданням шкоди здоров'ю пацієнтки [11].

Отже, і судова практика відображає настання професійної відповідальності медичних працівників незалежно від вини. Вбачаємо, що цей під-

хід є вірним і виправданим. Встановлення підвищеної відповідальності для медичних працівників переслідує мету захистити інтереси пацієнтів, які можуть зазнати шкоди від невиконання або неналежного виконання медичними працівниками своїх професійних обов'язків.

Висновки. Отже, професійна відповідальність медичних працівників, є неминучим наслідком завдання шкоди інтересам фізичних осіб. Професійні помилки осіб, які надають послуги з медичного обслуговування та медичної допомоги здатні завдати суттєву шкоду життю та здоров'ю третіх осіб, оскільки, ці особи виконують свої професійні обов'язки за наявності обставин, які є ризикованими та невизначеними.

Зміст професійної відповідальності медичного працівника, який є особою, що здійснює професійну діяльність, полягає в застосування до фізичної (приватнопрактикуючого лікаря, фізичної особи – підприємця, який надає медичну допомогу та/або медичне обслуговування) або юридичної (закладу охорони здоров'я) особи, яка здійснює медичну діяльність, відповідно до ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики, у випадку завдання нею шкоди пацієнтам при невиконанні або неналежному виконанні своїх професійних обов'язків, заходів державного примусу у вигляді санкцій (додаткових обтяжень), направлених на відновлення порушених прав та інтересів пацієнта.

Умовами настання професійної відповідальності медичного працівника є: протиправність, шкода та причинний зв'язок. На наш погляд професійна відповідальність може наставати незалежно від вини особи, яка здійснює професійну діяльність (в тому числі і за її відсутності) у випадках, встановлених законом або договором, отже, має бути підвищеною, більш суворою порівняно із відповідальністю, що настає за наявності вини правопорушника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Файєр О.А., Лемішко Ю.М. Поняття професійної діяльності в контексті її здійснення посадовими особами дипломатичної служби. Журнал «Аналітично-порівняльне правознавство», № 4. 2021. С. 377-381. <http://app-journal.in.ua/>.

2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
3. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики, затверджені постановою Кабінету Міністрів України № 285 від 02.03.2016 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%B-F#Text>.
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
5. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: К., 2006. 20 с.
6. Смотров О.І. Договір щодо оплатного надання медичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2003. 17 с.
7. Міжнародний кодекс медичної етики: Всесвітня медична асоціація; Кодекс, Міжнародний документ від 01.10.1949 р. <https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/InternKodexEthics.pdf>
8. Антонов С.В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 20 с.
9. Аномалії в цивільному праві України : Навч.-практ. посібник. – 2-ге вид., перероб. та доп. / за заг. ред. Р. А. Майданика. К., 2010. 1008 с.
10. Щукін О.С. Правовий статус медичних працівників за трудовим законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. О., 2005. 20 с.
11. Рішення судової колегії судової палати у цивільних справах апеляційного суду Харківської області по справі № 22-ц-1200. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6896545>.